

ORTA ASYA TÜRK TARİHİ

TAR107U

KISA ÖZET

1. ÜNİTE Türk Tarihinin Başlangıcı

TÜRK TARİHİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Avrasya'nın geniş bozkırları tarihin ilk devirlerinden itibaren Türk kökenli halklara yurtluk etmiştir. Bu sebepten İslam Öncesi Türk tarihi sadece Orta Asya'da değil, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyinde, hatta Macaristan ovalarına uzanan geniş sahada da gerçekleşmiştir. Türk tarihinin bilinen en eski devirlerinden XI. yüzyıla kadar Türk kökenli topluluklar Moğolistan'ın doğusundaki Kerulen Irmağı'ndan Tuna boylarına kadar çok geniş bir alanda hareket etmişlerdir. Eski Türk topluluklarının su kaynakları (ırmak, göl vs.) ve yaylak-kışlak hayatı üzerinde kurulu bir sistemleri vardı. Aslında, genel bir bakışla burada söz konusu edilmesi gereken iki önemli özellik ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Türk göçleridir. Siyasi ve ekonomik olmak üzere göçlerin iki temel sebebi vardır. Ekonomik sebep denince özellikle nüfusun artması nedeniyle otlakların yetersiz kalması, kuraklık veya ağır kış şartları yüzünden kıtlık çıkması ve başka etkenler gösterilebilir.

İkinci karakteristik özellik ise Eski Türk toplumunun sosyal yapısıdır. Bu sosyal yapıyı aileden (*oğuş*) başlayarak, urug-boy, bodun şeklinde birbirinin içine geçen halkalar şeklinde belirtmek mümkündür. Böyle bir sistemle zaman (derinlik) ve mekân (genişlik) denklemine Türk boyları Avrasya bozkırlarında kendilerini gösterme fırsatı buldular. Asya Hun İmparatorluğu bu alanda ilk örnektir. 552 yılında Juan-juan hâkimiyetine son veren Gök-Türkler, tarihte Türk adıyla tanınan ilk devleti kurarlarken kısa sürede Orta Asya'nın tamamına hâkim oldular. Ayrıca bu dönemde Türk dili Yenisey ve Orhun ırmağı kıyıları başta olmak üzere bölgenin birçok yerinde taşlar üzerinde kazınarak ilk örneklerini veriyordu. Aynı modeli Avrupa'ya taşıyan Avarlar, 558-805 yılları arasında önce bir imparatorluk kurdular, daha sonra Orta Avrupa'da derin etkiler bıraktılar. Attila Hunlarının kalıntıları ile karışan Ogurlar, Bulgarları meydana getirdiler.

860'larda Peçenekler, yüzyıl sonra Uzlar (Oğuzlar), devamında da Kuman-Kıpçaklar, Orta Asya'nın bozkırlarından koparak Doğu Avrupa ve Balkanlara gelerek önemli tarihi roller oynadılar. Asya Hunlarının sonunda olduğu gibi Gök-Türk ve Uygur dönemlerinde de çok sayıda Türk kökenli topluluk Kuzey Çin yönüne doğru göç etmiştir.

Türk Adı Hakkında

İlkçağlardan itibaren Türklerin çok sayıda milletle temas etmeleri sonucunda Türk adı farklı milletlerin kaynaklarında çeşitli şekillerde kaydedilmiştir. Türk adı 542 yılında tarih sahnesinde yer alan, Gök-Türk (Kök-Türk) Devleti'yle resmî bir kimlik kazanmıştır. Aslında bu devletin adı Gök-Türk değil, *Türk* idi ve bazen iki heceli *Türük* şeklinde yazılıyordu. XIX. yüzyılın sonunda bazı Türkologların kabul ettiği biçimiyle *Gök-Türk* kullanımı yaygınlaşmıştır.

İslâm kaynaklarında bildirilen İran Zend-Avesta rivayetleri içerisinde hükümdar Feridun'un oğlu Turac (Tur-Turan) ve Yafes'in torunu Türk'ten türeyen neslin de Türk adını ilk taşıyan kavim olduğu düşünülmüştür. Diğer yandan o dönemlerde İran-Turan mücadelelerinde zikredilen Afrasyab'ın (Tonga Alp Er) bir Türk başbuğu olduğu tahmin edilmektedir. Türkçede cins ismi olarak eskiden beri mevcut olduğu bilinen Türk kelimesinin

Altaylı (Seyhun nehri kuzeyi) kavimleri ifade etmek üzere 420 tarihli bir Pers metninde ve daha sonra yine 515 hadiseleri dolayısıyla *Türk Hun* (kuvvetli Hun) tabirinde kullanıldığı bi-

linmektedir. Türk adına kaynaklarda çeşitli anlamlar verilmesine rağmen, “güç” anlamına geldiği anlaşılmıştır.

Türkiye ve Türk Yurdu

Türkiye tabiri ise daha VI. yüzyılda Bizanslılar tarafından Orta Asya için kullanılıyordu. Yine onlar IX. ve X. yüzyıllarda Volga’dan Orta Avrupa’ya kadar uzanan sahaya da Türkiye adını vermişlerdi. XI-XII. yüzyıllarda Mısır ve Suriye’ye Türkiye denirdi. Günümüzde Balkanlardan Çin Seddi’ne kadar uzanan çok geniş bir sahada yaşayan Türklere çağlar boyu şüphesiz birçok bölge yurtluk yapmıştır. Genel olarak Orta Asya dört bin yıl, Anadolu bin yıl Türklere vatan vazifesi görmekle beraber en eski Türk ana yurdu üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Yazının mevcut olmadığı zamanlarda arkeolojik ve antropolojik araştırmalar bilim adamlarına yön vermektedir.

ASYA HUN İMPARATORLUĞU (M.Ö. 221- M.S. 439)

Türklerin kurduğu ilk devlet olan Asya Hun İmparatorluğu aynı zamanda Orta Asya tarih sahnesinin ilk büyük imparatorluğudur. Hunların tarih sahnesine çıkışlarının kesin tarihi belli olmamakla birlikte, efsanevi Çin kayıtlarında M.Ö. 2255’lere kadar götürülmektedir. Çin kaynaklarında, değişik isimlerle geçen Hunlar, M.Ö. 318 yılında bir anlaşma dolayısıyla Hun adının en çok bilinen *Hsiung-nu* şekli ilk defa kullanılmış ve bu durum bir daha değişmemiştir. Pek açık olmamakla birlikte, Hunların atalarına dair bazı belgeler mevcuttur.

Yangshao kültürü demirin kullanımı, atın evcilleştirilmesi, gök kültü gibi özellikleri dolayısıyla bozkır özellikleri taşımaktadır. Bu kültürün siyasi sahnede temsilcisi Chou (M.Ö. 1122-255) Devleti’dir. M.Ö. 780’li yıllarda Çin Seddi’nin ilk temelleri atılmıştır. Adı bilinen ilk Hun hükümdarı (Şan-yü) Tou-man’dır (M.Ö. 221-209). Onun vaktinde Çinliler Hunları yenerek Kuzeybatı Çin’den çıkarmışlardır.

Orta Asya’nın en büyük imparatorluğu haline gelen Asya Hun İmparatorluğunun bu güçlü durumu M.Ö. 174 yılında Mete’nin ölümünden sonra oğlu Chi-yü (M.Ö. 174-160) zamanında da devam etmiştir. M.Ö. 56 yılında tahta çıkan Hun hükümdarı Ho-han-ye, ülkesi için tek kuruluş çaresinin Çin’deki Han hanedanına bağlanmak olduğu düşüncesini taşıdığını devlet meclisinde söyleyince büyük bir tartışma çıktı. Bağımsızlık taraftarları davalarını kaybedince hükümdarın kardeşi Chih-ch’i liderliğinde Batı Türkistan’a göç ettiler.

İkiye Bölünme: Kuzey ve Güney Hun Devletleri

Çin’e bağlanmayı reddeden Kuzey Hun Devleti, bağımsız bir şekilde varlığını sürdürüyordu. M.S. 73’ten sonra Çinliler ve Güney Hunları ortaklaşa Kuzey Hunlarına saldırıp bozguna uğrattılar. Böylece çöken Kuzey Hun Devleti M.S. 93 yılında tamamen tarihe karıştı. M.S. 48’de Çin’e bağlanan Güney Hun Devleti, ilk zamanlarında silik bir vaziyette idi. Kuzeydeki devlet yıkılınca seslerini duyurmaya başladılar. M.S. 303 yılına kadar varlıklarını bu şekilde sürdürebildiler.

Hunlarda Sosyal ve Kültürel Yapı

Hunlar çocuklarını daha küçük yaşlarda biniciliğe alıştırırlardı. Gençlik çağına geldiklerinde mükemmel binici olurlardı. Atlı savaş usullerini Hunlar çok iyi uyguluyorlardı. Hunların sadece hayvancılıkla uğraşmadıkları, tarım da yaptıkları bilinmektedir. Son yapılan arkeolojik kazılarda Altay Dağları’ndaki Çulışman Irmağı bölgesinde sulama kanalları gün ışığına çıkarılmıştır.

Asya Hunlarına ait yazılı Türkçe metinler mevcut olmasa da, Çin kaynaklarında kaydedilmiş, Hun dilinden kalma bazı kelimeler vardır. Bunlar *Ching-lu* (kılıç) ve *Ch'eng-li ku-t'u* (tanrı kurtu) gibi sözcüklerdir. Çin kaynaklarında, Hunlara ait müzikle ilgili bilgilerden de söz edilmektedir.

Dokuz delikten oluşan Pi-li adlı sazın cenaze törenlerinde kullanıldığı anlatılır. Pazırık, Tuyehta ve Noin-ula benzeri çok önemli arkeolojik merkezlerde ele geçen Hunlardan kalma eserler günümüzde Petersburg'da Hermitaj Müzesi'nde sergilenmektedir.

AK HUN DEVLETİ (367-557)

Ak Hunlar, tarih kaynaklarında Eftalitler olarak da bilinirler. M.S. 350'li yıllardan sonra Juan-juan Devleti'ne bağlı Hun kalıntısı Uar ve Hun adlı iki Türk kabile grubu Altaylar havalisindeki yerlerini terk ederek Güney Kazakistan bölgesine geldi. 359 yılında Amid'i (Diyarbakır) kuşatan İran ordularının yanında yardımcı olarak Ak Hun kuvvetleri de bulunmuştu. 420 yılından sonra Ak Hun-Sasanî ilişkileri yeniden bozuldu. Hoten, Kuça, Aksu ve Kaşgar taraşarı da Ak Hunların eline geçmişti. Kabil'de oturan Tegin unvanlı Toramana adındaki kumandan tarafından bütün kuzey Hindistan zapt edilmişti. Ak Hun Toramana'nın oğlu Mihiragula ordusunda sürekli yedi yüz savaş fili bulunduruyordu. Kuvvetli oluşundan dolayı Mihiragula (515-545) en büyük Ak Hun hükümdarı görünmektedir.

İpek Yolu'nu elinde tutan Ak Hun Devleti'nin topraklarında doğuda Gök-Türklerin, batıda ise İranlıların gözü vardı. Her iki devletin ortak hareketi neticesinde, 557 yılında Ak Hun Devleti yıkıldı. Topraklarının büyük bir kısmı ve İpek Yolu Gök-Türklerin eline geçerken, diğer kısmı İran hükümdarı Anûşîrvân'a bağlandı. Afganistan'da bulunan Ak Hun hükümdarı *Hakan* unvanını taşıyor, Kuzey Hindistan'a uzanan bölgeyi idare eden prenslerine ise *Tegin* unvanı veriliyordu.

TABGAÇ DEVLETİ (385-550)

Hunların yıkılmasından sonra Çin'e giden Türklerin kurduğu devletlerden biri de Tabgaç Devleti'dir. Tabgaçlar, 250'li yıllardan sonra Çin Seddi'nin kuzeyinden, güneye indiler. IV. yüzyıl başında Tai (P'ing-ch'eng) şehri merkez olmak üzere siyasi bir güç haline geldiler. Tabgaç hükümdarı Kuei (386-409) Hsien-pilerin bir kabilesi olan Mu-jungları mağlup ederek büyük miktarda toprak ele geçirdi. 460 yılına kadar hâkimiyet sahasını genişleten ve Güney Çin'de de bazı bölgelere hâkim olan Tabgaç Devleti, bir yandan Çinlilerin gittikçe daha fazla miktarda devlet memuriyetlerine getirilmesi, diğer yandan Budizm ve Konfüçyanizmin etkisi ile çinlileşmeye başlamıştır.

İsyan ve iç karışıklıklar sonucunda Tabgaç Devleti, 534 yılında ikiye ayrılmıştır. Doğudaki topraklarda daha sonra çinlileşen Kuzey Ch'i sülâlesi (550-577), millî benliğini korumak isteyen batıdaki topraklarda da Chou sülâlesi (557-581) kurulmuştur. Tabgaçların örf âdet ve geleneklerinin çoğu, kendilerinden önceki ve sonraki Türk boylarının kültürü ile benzer özellikler gösterir.

GÖKTÜRK DEVLETLERİ

I. Gök-Türk Devleti (552-582)

Tarihte Türk adını resmî devlet ismi olarak ilk defa kullanan Gök-Türkler, bağımsızlıklarını kazanmadan önce Moğol asıllı Juan-juanlara bağlı idiler. O sırada Altay Dağları'nın güney eteklerinde yaşayan Gök-Türkler demir üretiyorlardı. Gök-Türklerin kesin olarak tarih sahne-

sine çıkışlarından önceki dönemlerine ait bilgiler efsane ve rivayetlerle karışıktır. Çin kaynaklarından ve arkeolojik kazılardan anlaşıldığına göre Gök-Türklerin kökeni Altay Dağları'nın kuzey bölgelerine dayanmakta, Hunların kuzey kolundan geldikleri ifade edilmektedir.

542 yılı civarında Kuzey Çin'e akın yapabilecek kadar güçlenen Gök-Türkler, giderek siyasi durumlarını da kuvvetlendirdiler ve 545 yılında Çin'deki Batı Wei devletiyle ilk resmî ilişkiyi kurdular. Juan-juanlara hücum eden Bumın, çok kısa zamanda onların devletini yıkarak yerine Gök-Türk Devleti'ni kurdu (552). *İl Kağan* unvanını alan Bumın, devletin ilk hükümdarı oldu ve kuruluşun ilk yılında öldü. 557 yılında Ak Hun (Eftalit) devletini yıkarak İpek Yolu'na hâkim oldular.

Tibet'in doğusunda yaşayan ve o devirde önemli bir askerî güç olan T'u-yü-hun kavmi de Gök-Türk ordularına boyun eğdi. Artık, tamamen bir cihan devleti haline gelen Gök-Türk Devleti 572 yılında büyük kağanını kaybetti. Mukan Kağan'ın ölümü üzerine, kardeşi Taspar, kağan oldu. 581 yılında hastalandığı zaman, Türk geleneğine uymayan bir veraset şekliyle Gök-Türk tahtına, ağabeyi Mukan'ın, annesi Türk olmayan oğlu Ta-lo-pien'i aday gösterdi. Aynı yıl öldüğünde, Ta-lo-pien kağan olarak benimsenmedi. Bu hükümdarlık tartışmaları sırasında I. Gök-Türk Devleti sarsıldı. Devletin ileri gelenleri arasında derin ayrılıklar ortaya çıktı.

Doğu Gök-Türk Devleti (582-630)

582 yılında I. Gök-Türk Devleti ikiye ayrıldıktan sonra İşbara, Doğu Gök-Türk Devleti'ni idare etmeye devam etti. Çin entrikalarının ardı arkası kesilmediği için hanedana mensup diğer bazı teginler de başkaldırmışlardı. Ancak, 585 yılında Çin'deki Sui hanedanının siyasi üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Onun 587'de ölümü üzerine kardeşi Baga, kağan oldu. 593 yılında başkaldıran Tou-lan Kağan'ı Çinliler, yine bir başka Gök-Türk prensini kullanmak suretiyle zayıflettiler. Ayrıca Töles boylarını da isyana teşvik ettiler. Çıkan isyanlar sonunda Toulan Kağan öldürüldü (601).

Batı Gök-Türk Devleti (582-630)

582 yılında doğudaki büyük kağanlık merkezinden ayrılıp, bağımsız hüküm sürmeye başlayan Tardu, 603 yılına kadar kağanlığını devam ettirdi. Onun idaresinde Kuzey Afganistan ve İran'ın kuzey doğusu Batı Gök-Türk Devleti'ne bağlandı. 598 yılından sonra Doğu Gök-Türk Devleti'ne ve Çin'e yönelen Tardu, özellikle Çin hesabına casusluk yapan T'u-li (ve daha sonra Ch'i-min) isyanının bastırılmasında Doğu Gök-Türk kağanı Tou-lan'a yardım etmişti. Ch'u-lo Kağan Çin'e gidince Tardu'nun diğer torunlarından She-kuei Kağan olmuştu. Onun ilk işi dağınık Türk boylarını bir araya getirmek oldu.

Gök-Türklerin Fetret Devri (630-681)

630 yılında her iki Gök-Türk Devleti de Çin esaretine girmiş bulunuyordu. Bu durum Türklere çok ağır gelmiştir. VIII. yüzyılın başında yazılan Orhun yazıtlarında bu husus acı bir şekilde vurgulanmıştır. Bu yazıtlara göre Türklerin Çin esaretine girmesinin üç sebebi vardı: 1. Çin entrikaları, 2. Türk hükümdarlarının başarısız idaresi, 3. Türk milletinin hükümdarlarına itaatsizliği.

Çinliler, 630 yılından sonra bir kısım Gök-Türk halkını kuzey eyaletlerine yerleştirmek suretiyle idare etmeye çalıştılar. Gök-Türk ülkesini ise beyliklere parçalayarak ellerinde tutuyorlardı. 650 yılını takiben Çinliler Orta Asya'yı ellerinde tutmak için yeni bir yol denediler.

Gök-Türk ülkesinde çeşitli askerî valilikler kurarak Türkleri idare etmeye başladılar. 681 yılından itibaren Çin eyaletlerine baskınlara başlandı. 682 yılında zafere ulaşılarak II. Gök-Türk Devleti kuruldu.

II. Gök-Türk Devleti (682 -745)

Bundan sonra Kutlug, en büyük yardımcısı Tonyukuk ile birlikte giriştiği bağımsızlık mücadelesinde Çinlilere ard arda darbeler indirerek, hem kendi gücünü artırdı, hem de diğer Türk boylarını itaat altına aldı.682 yılında Ötüken’de Oğuzlar yenilip devlete bağlanınca Kutlug, “İlteriş Kağan” ilân edilerek, II. Gök-Türk Devleti kurulmuş oldu. 692 yılında ölen İlteriş Kağan’ın yerine kardeşi Kapgan geçti. Faaliyetleri açısından Türk tarihinin en büyük fatihlerinden biri olan Kapgan Kağan, tahtta kaldığı yirmi dört yıl içinde politikasını, sürekli Çin’i baskı altında tutmak, Çin’de dağınık halde yaşayan esir Türkleri kurtarmak, Orta Asya’da yaşayan ne kadar Türk varsa hepsini Gök-Türk devletine bağlamak şeklinde üç ana temel üzerine oturtmuştu.

Bundan sonra Batı Türkistan’a yönelen Kapgan Kağan ve onun emrindeki Tonyukuk, Bilge ve Kül Tegin gibi kumandanlar idaresinde Türk ordusu 701 yılında Demir Kapı’ya (Temir Kapı) ulaştı. Ünlü devlet adamı Tonyukuk, 727 yılı dolaylarında öldü. 726-27 yıllarında Türk tarihinin en muhteşem abidelerinden biri olan Tonyukuk Yazıtı dikildi. 734 yılında ölen Bilge Kağan adına oğlu tarafından 735 yılında bir yazıt dikildi. Bu yazıtta da Kül Tegin gibi Türk halkına öğütler veriliyordu.

Gök-Türklerin Sosyal Yapısı

Devlet kavramının *il* ile ifade edildiği Gök-Türklerde en yüksek askerî ve idari mevkide *kağan* bulunurdu. Hükümdar karşılığı olan kağan, devlet başkanı, başkumandan, meclis ve hükümet başkanı idi. Kağanın icraatını denetleyen bir devlet meclisi olan *toy* mevcuttu. Diğer taraftan *aygucı* (başbakan), *buyruk* (bakan), *üge* gibi hükümet üyeleri vardı. Aslında kağandan sonra ikinci büyük unvan *yabgu* (kanat idarecisi)’dur. Daha sonra *şad*, *tegin*, *ilteber*, *erkin* ve *tudun* gibi unvanlar sıralanmaktadır. Gök-Türk sosyal yapısı aile, *urug* (aileler birliği), *boy* (ok), *bodun* (millet) ve *il* (devlet) şeklinde birbirine sıkı sıkıya bağlı halkalar halinde tezahür ediyordu.

Anayasa karşılığı olarak *töre* vardı. Gök-Türk ekonomisi temelde hayvancılığa (at ve koyun) dayalıydı. Gök-Türk tarihinin en mühim özelliklerinden birisi, hiç şüphesiz, Orhun havalisi başta olmak üzere bütün Orta Asya’nın değişik yerlerinde Gök-Türk alfabesiyle yazılmış yüzlerce yazıt bırakmış olmalarıdır. Gök-Türk devletinde hanedanın mensup olduğu A-shihna’nın dışında birçok Türk boyu daha vardı. Kırgız, Karluk, Uygur, Sir Tarduş, Bayırku, Oğuz, Bugu, Basmıl, İzgil, Az ve Türgiş gibi boylar bunların en önemlileri idi. Aslında önceleri Kerulen Irmağı’ndan Karadeniz ve Kafkasların kuzeyine kadar uzanan geniş sahada yaşayan bütün Türk boyların tamamı kaynaklarda *Töles* adıyla geçmektedir.

Bu Özetin tamamını,Çıkmış Sorularını,Deneme Sorularını adresinize gönderiyoruz!...

Tıklayınız

<https://www.kolaysinavlar.com/orta-asya-turk-tarihi-ady212u?search=tar107u>